

## O'ZBEK VA TURK TILLARIDAGI ONOMASTIK BIRLIKLARNING SEMANTIK HAMDA STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Abdumannopova Laylo Shermuhammad qizi

O'zMU 2-kurs magistranti.

[azizbekuznet@gmail.com](mailto:azizbekuznet@gmail.com)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23346593>

**Annotatsiya.** Tezisdagi o'zbek va turk tillaridagi onomastik birliklarning semantik hamda struktur xususiyatlari qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Antroponim va toponimlarning ma'no asoslari, nomlash motivlari, sodda, yasama va qo'shma shakllari tadqiqot markaziga qo'yiladi. Ikki tilning umumturkiy ildizlari bilan bog'liq mushtarak belgilar hamda tarixiy-madaniy omillar ta'sirida shakllangan farqlarni aniqlashga e'tibor qaratiladi. Onomastik birliklar til tuzilishi va milliy madaniy xotira o'rtasidagi aloqani yorituvchi manba sifatida talqin etiladi.

**Kalit so'zlar.** onomastika, o'zbek tili, turk tili, antroponim, toponim, semantika, struktur tahlil, nomlash motivi.

**Аннотация.** В тезисах на основе сравнительного подхода анализируются семантические и структурные особенности ономастических единиц узбекского и турецкого языков. В центре исследования находятся смысловые основы, мотивы номинации, простые, производные и сложные формы антропонимов и топонимов. Особое внимание уделяется выявлению общих признаков, обусловленных общетюркскими корнями двух языков, и различий, сформировавшихся под влиянием историко-культурных факторов.

Ономастические единицы рассматриваются как источник, раскрывающий связь между структурой языка и национальной культурной памятью.

**Ключевые слова:** ономастика, узбекский язык, турецкий язык, антропоним, топоним, семантика, структурный анализ, мотив номинации.

**Abstract.** This conference paper uses a comparative approach to analyse the semantic and structural features of onomastic units in Uzbek and Turkish. It focuses on the semantic foundations, naming motivations, and simple, derived, and compound forms of anthroponyms and toponyms. Particular attention is given to identifying similarities rooted in the languages' shared Turkic origins and differences shaped by historical and cultural factors. Onomastic units are interpreted as a source for exploring the relationship between linguistic structure and national cultural memory.

**Keywords:** onomastics, Uzbek, Turkish, anthroponym, toponym, semantics, structural analysis, naming motivation.

**Kirish.** Onomastik birliklar tilning lug'aviy boyligi, tarixiy taraqqiyoti va xalqning madaniy xotirasini aks ettiruvchi muhim vositalardir. O'zbek va turk tillaridagi atoqli otlarni qiyosiy o'rganish ularning semantik asoslari hamda tuzilishidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur tillarning turkiy tillar oilasiga mansubligi nomlash an'analari mushtarak xususiyatlar mavjudligini tadqiq etishga asos yaratadi. Shu bilan birga, tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar onomastik birliklarning shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tezisdagi antroponim va toponimlarning ma'no xususiyatlari, nomlash motivlari hamda sodda, yasama va qo'shma shakllari qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqot onomastik birliklarda umumturkiy meros va milliy o'ziga xoslikning ifodalanishini yoritishga hamda ularning lingvistik tasnifini aniqlashtirishga xizmat qiladi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tavsifiy, semantik va struktur tahlil metodlari qo'llaniladi. Tahlil materiali sifatida o'zbek va turk tillarining onomastik lug'atlari hamda yozma manbalaridan tanlangan antroponim va toponimlar olinadi. Birliklar ma'no asoslari, nomlash motivlari va morfologik tarkibiga ko'ra tasniflanib, sodda, yasama hamda qo'shma shakllari qiyoslanadi. Etimologik ma'lumotlar asosida nomlarning kelib chiqishi o'rganilib, ikki tildagi umumiy va farqli xususiyatlar tarixiy-madaniy omillar bilan bog'liq holda izohlanadi.

**Tahlil va natijalar muhokamasi.** Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanlangan o'zbek va turk antroponimlari hamda toponimlarida semantik motiv va struktur qurilish o'zaro bog'liq, biroq aynan bir hodisa emas. Nomning qanday qismlardan tuzilgani uning yuzaga kelish sababini to'liq ochib bermaydi. Shu bois birliklar lug'aviy asos, nomlash motivi va grammatik shakl mezonlari bo'yicha qiyoslandi. B. Yo'ldoshev onomastik tizimda antroponim, toponim va boshqa nomlar o'zaro aloqador ko'lamlarni tashkil etishini ko'rsatadi<sup>1</sup>. Ushbu yondashuv asosida aniqlangan xususiyatlar tanlangan misollarga tegishli bo'lib, ikki tilning barcha nomlariga bir xil darajada tatbiq etilmaydi.

Semantik mushtaraklikning aniq misoli o'zbekcha Tursun va turkcha Dursun ismlaridir. E. Begmatov Tursun, Turdi, O'lmas kabi nomlarni farzandning yashab qolishi bilan bog'liq istaklar doirasida izohlaydi. D. Aksan ham Dursun, Duran, Ya'qar kabi turk ismlarini bolaning umr ko'rishiga qaratilgan tarixiy nomlash an'anasi bilan bog'laydi<sup>2</sup>. Qiyoslashda ushbu nomlarni faqat lug'aviy tarjima orqali tushuntirish yetarli emasligi ayon bo'ladi. Ularning madaniy mazmunida ota-onaning farzandni asrash istagi mujassam. Bu o'xshashlik umumiy nomlash motivining turli fonetik shakllarda namoyon bo'lishini ko'rsatadi; bugungi har bir ism egasining nomi aynan shu sabab bilan tanlanganini esa anglatmaydi.

O'zlashgan nomlarning mahalliy tilga moslashuvi ham semantik va struktur tahlilni birlashtirish zaruratini ko'rsatadi. D. Aksan arabcha Muhammed nomining turk tilida Mehmet shakliga o'tishini fonetik moslashuv orqali tushuntiradi<sup>3</sup>. O'zbek tilidagi Muhammad bilan turkcha Mehmetni qiyoslashda yozilish farqi ularning tarixiy aloqasini inkor etmasligi ko'rinadi.

Mazkur misol nomning etimologik manbai bilan uning hozirgi tashqi shaklini farqlash lozimligini bildiradi. Shaklning o'zgarishi yangi diniy yoki madaniy motiv paydo bo'lganini avtomatik ravishda isbotlamaydi. Qiyosiy tadqiqot uchun bunday holatlar o'zlashish, talaffuzga moslashish va nomning zamonaviy qo'llanishini alohida tekshirishga asos bo'ladi.

Struktur jihatdan muhim natija turdosh birlikning atoqli otga o'tishi bilan yangi nom yasashni farqlashdir. Begmatov Qizilgul misolida so'z birikmasi, qo'shma turdosh so'z va shaxs nomi o'rtasidagi munosabatni izohlaydi; Melixon va Xolnizoz kabi nomlarning esa onomastik muhitda shakllanishini ajratadi<sup>4</sup>. Turk tilidagi Çiçek nomi ham turdosh birlikning antroponimik vazifa kasb etishini namoyish qiladi.

<sup>1</sup> Yo'ldoshev B. O'zbek onomastikasi masalalari. – Samarqand: SamDU, 2011. – B. 24.

<sup>2</sup> Begmatov E. A. O'zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 178–179; Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 120.

<sup>3</sup> Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 94.

<sup>4</sup> Begmatov E. A. O'zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 241–242; Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 95.

Shunday qilib, bir soʻzning ism sifatida qoʻllanishi doimo yangi qoʻshimcha yordamida yasashni talab etmaydi. Mazkur farq nomlarning morfologik tarkibini toʻgʻri belgilash, tayyor leksik birlikdan foydalanish bilan onomastik nom hosil qilish jarayonlarini chalkashtirmaslik uchun muhimdir.

Qoʻshma toponimlarda ikki tilga xos umumiy tuzilish modeli sifat va otning birikishida kuzatiladi. Qorayev Oqdaryo, Qoraqum, Yangibozor nomlarini sifat–ot modeli asosida tasniflaydi.

Aksan keltirgan Yeşilyurt, Karaköy, Yeniköy misollari bilan qiyoslanganda, belgi bildiruvchi unsur geografik yoki ijtimoiy obyektni anglatuvchi qismdan oldin kelishi aniqlanadi<sup>5</sup>.

Biroq struktur oʻxshashlik nomlarning aynan bir tarixiy manbadan kelib chiqqanini bildirmaydi. Yangibozor va Yeniköyda yangilik belgisi umumiy boʻlsa-da, ikkinchi qismlar turli obyektlarni ifodalaydi. Shu sababli ushbu birliklar toʻliq semantik ekvivalentlar emas, balki oʻxshash struktur modelning turli leksik tarkibli namunalaridir.

Yasama toponimlarni qiyoslashda esa bir xil nomlash vazifasi turlicha morfologik vositalarda ifodalanishi koʻrinadi. Qorayev Buloqcha kabi nomlarni, Aksan Armutlu, Elmalı, Cevizli kabi toponimlarni qayd etadi<sup>6</sup>. Oʻzbekcha misolda obyekt hajmiga doir belgi, turkcha misollarda esa oʻsimlik bilan bogʻliq xususiyat yuzaga chiqadi. Ushbu birliklarni bir guruhga kiritish uchun ularning yasama tuzilishi asos boʻladi, ammo qoʻshimchalarning maʼnosi bir xil deb baholanmaydi. Natija struktur tasnifni semantik tasnifdan ajratib olib, keyin ularni oʻzaro bogʻlash zarurligini koʻrsatadi. Bu usul oʻxshash tashqi shakllar ortidagi turli nomlash motivlarini aniqlashga yordam beradi.

**Xulosa.** Xulosa qilib aytganda, oʻzbek va turk tillaridagi onomastik birliklar semantik motivlari hamda struktur modellari jihatidan mushtarak va farqli xususiyatlarga ega.

Tursun–Dursun kabi ismlarda umumiy nomlash anʼanalari aks etsa, qoʻshma toponimlarda sifat va otning birikishi oʻxshash qurilish modelini namoyon etadi. Biroq shakliy yaqinlik doimo semantik tenglikni yoki tarixiy kelib chiqishning birligini anglatmaydi. Nomlarning mazmunini aniqlashda etimologik, tarixiy va madaniy omillarni hisobga olish zarur. Qiyosiy tahlil turdosh birliklarning atoqli otga oʻtishi, fonetik moslashuv va nom yasash jarayonlarini farqlash imkonini beradi.

Natijalar onomastik birliklarni semantik va struktur mezonlar uygʻunligida tasniflash, qiyosiy lugʻatlar yaratish hamda turkiy tillarning madaniy aloqalarini oʻrganish uchun ilmiy asos yaratadi.

#### Adabiyotlar roʻyxati

1. Yoʻldoshev B. Oʻzbek onomastikasi masalalari. – Samarqand: SamDU, 2011. – B. 24.
2. Begmatov E. A. Oʻzbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 178–179; Aksan D. Her Yönuyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 120.

<sup>5</sup> Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – B. 34; Aksan D. Her Yönuyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 108.

<sup>6</sup> Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – B. 28; Aksan D. Her Yönuyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 96.

3. Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 94.
4. Begmatov E. A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 241–242; Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 95.
5. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – B. 34; Aksan D. Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. III. Cilt. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – B. 108.